

НАЦІОНАЛЬНА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО

ФОМІН СЕРГІЙ БОРИСОВИЧ

**СТРОКИ У КРИМІНАЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ:
ПОНЯТТЯ, КЛАСИФІКАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНЕ
ПРИЗНАЧЕННЯ**

Спеціальність 12.00.09 - кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків - 2003

Дисертацією є рукопис

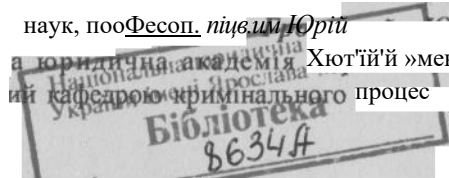
Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Наукові керівники:

кандидат юридичних наук, професор Альперт Семен Аронович, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри кримінального процесу;

доктор юридичних наук, професор Михайлович, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, завідувач

кафедри кримінального процесу, професор Хют'їй імені Ярослава Мудрого, завідувач кафедри кримінального процесу

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор Соновалова Віолета Омелянівна, Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого, професор кафедри криміналістики;

кандидат юридичних наук, доцент Письменний Дмитро Петрович, Національна академія внутрішніх справ України, начальник кафедри кримінального процесу.

Провідна установа — Одеська національна юридична академія, кафедра кримінального процесу, м. Одеса.

Захист відбудеться 13 лютого 2003 року о 9 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77 Автореферат розіслано 11 січня 2003 року.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Вибір теми дисертації пов'язаний з необхідністю, узагальнивши існуючі знання про час у кримінальному судочинстві, швидкість провадження у кримінальних справах, природу та функціональне призначення процесуальних строків, визначити основні напрямки удосконалення кримінально-процесуального законодавства в частині встановлення оптимальних строків та можливості впровадження прискорених форм провадження по кримінальних справах.

Актуальність теми. Конституція України (ст. 3) проголосила, що людина, її життя, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. В умовах побудови правової держави пріоритетним напрямком діяльності правоохоронних та судових органів є захист прав і законних інтересів особи. У зв'язку з цим постає необхідність ревізії фундаментальних положень кримінального процесу. Для потерпілого, цивільного позивача та в їх особі усього суспільства велике значення має, наскільки швидко органами досудового розслідування і судом буде розкрито злочин, встановлені та піддані справедливому покаранню особи, які його вчинили, а отже, й поновлені порушені протиправними діями обвинуваченого їх права та законні інтереси. У той же час підозрюваний, обвинувачений, підсудний зацікавлені у тому, щоб обмеження їх прав і свобод заходами процесуального примусу було якнайменш тривалими і якнайменш довго вони перебували б у стані невизначеності. Отже, швидкість кримінального судочинства повинна розглядатися не лише як завдання процесу, яке закріплене в ст. 2 КПК України, а й як його принцип.

Вимога швидкості тісно пов'язана з принципом всебічного, повного та об'єктивного дослідження обставин справи, оскільки тільки в результаті своєчасно проведених оперативно-розшушвих та слідчих дій можна виявити і закріпити докази, що мають істотне значення для правильного вирішення справи.

Цілком зрозуміло, що швидкість процесу не завжди спричиняє зменшення його вартості, але при економії часу, який витрачається на розслідування та розгляд справи, у кінцевому підсумку відбувається економія державних ресурсів, які виділяються для цього роду діяльності, а значить, раціонально використовуються кошти платників податків, що в умовах переходу України до ринкової економіки має суттєве значення.

Дійовими засобами, за допомогою яких можна досягти прискорення судочинства, є встановлені у нормативних актах і актах правозастосувача

оптимальні процесуальні строки, а також використання диференційованих, залежно від ступеню суспільної небезпеки, очевидності та методики розслідування окремих категорій злочинів, процесуальних форм провадження по справі.

Незважаючи на те, що в юридичній літературі майже неможливо знайти роботи, автори яких не торкалися б питань, пов'язаних з кримінально-процесуальними строками, виключно даній проблематиці присвячена досить незначна кількість досліджень. Серед них слід назвати роботи Л. М. Васильєва, А. П. Гуляєва, В. М. Жуковського, О. Р. Михайленка, В. Т. Маляренка, П. М. Рабіновича, П. Я. Сокола, В. Т. Томіна, Г. В. Юркової, Р. Х. Якупова та деяких інших вчених.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого і є складовою частиною цільової комплексної програми “Проблеми вдосконалення організації і діяльності суду та правоохоронних органів в умовах формування соціальної правової демократичної держави” (державний номер реєстрації 0186.0.099031).

Мета і задачі дослідження. Основна мета роботи полягає у з'ясуванні сутності принципу швидкості в системі основних засад кримінального судочинства, визначенні поняття, видів та функціонального призначення кримінально-процесуальних строків і розробці науково-практичних рекомендацій, спрямованих на встановлення строків, які б забезпечили швидкість судочинства та гарантували захист прав та законних інтересів учасників процесу.

Для досягнення цієї мети в процесі дослідження ставилися такі основні задачі:

- з'ясувати природу часу у кримінально-процесуальному праві;
- проаналізувати й узагальнити різні точки зору, висловлені в юридичній літературі з приводу поняття, класифікації і функціонального призначення кримінально-процесуальних строків;
- визначити нормативний зміст і значення принципу швидкості в кримінальному судочинстві;
- вивчити можливість застосування диференційованих проваджень по кримінальних справах;
- розглянути строки, які забезпечують швидкість процесу та гарантують захист прав учасників процесу і мають найбільший інтерес у теоретичному та практичному плані.

Об'єктом дослідження є норми кримінально-процесуального законодавства, що встановлюють строки окремих стадій процесу, провадження процесуальних дій, обмеження прав підозрюваного, обвинуваченого та підсудного, гарантують реалізацію прав і законних інтересів учасникам процесу, а також кримінально-процесуальні інститути, що забезпечують прискорення судочинства.

Предметом дослідження є процесуальні засоби, які забезпечують оперативність провадження по кримінальних справах та гарантують право учасників процесу вимагати цього від органів дізнання, слідства, прокурора і суду.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження складають діалектичний метод наукового пізнання дійсності, а також окремі наукові методи: системно-структурний, історичний, порівняльно-правовий, статистичний, соціологічний, логіко-юридичний та ін.

Історичний метод використовувався для дослідження генезису ідеї швидкості у кримінальному процесі. При обґрунтуванні тези, що швидкість є принципом кримінального процесу, використовувався системно-структурний метод наукового дослідження, за допомогою якого був встановлений зв'язок даного принципу з іншими фундаментальними положеннями судочинства по кримінальних справах. До порівняльно-правового методу необхідно було звернутися для порівняльного аналізу окремих положень КПК України та кримінально-процесуального законодавства деяких зарубіжних країн з метою визначення оптимальної тривалості існуючих строків та для аргументації необхідності встановлення нових кримінально-процесуальних строків.

Емпіричну базу дослідження склали дані судової статистики Верховного Суду України та апеляційного суду Харківської області за 1998-2002 рр., результати узагальнення слідчої та судової практики (вивчено в судах м. Харкова і Харківської області в 1997-2001рр. понад 400 кримінальних справ, в районних прокуратурах м. Харкова й у Цюрупинському РВ УМВС України у Херсонській області в період з лютого по серпень 2001 року 160 кримінальних справ), дані анкетування слідчих, прокурорів та суддів в 1997-2001 р. (68 суддів Харківської і Херсонської областей та 80 слідчих і прокурорів у Харківській, Донецькій, Черкаській, Херсонській областях).

Наукова новизна отриманих результатів дисертації полягає в тому, що робота є першим в українській кримінально-процесуальній науці комплексним дисертаційним дослідженням часового аспекту діяльності, пов'язаної з розслідуванням та судовим розглядом кримінальних справ.

До найбільш істотних результатів, що містять наукову новизну, слід віднести такі положення:

— удосконалено поняття кримінально-процесуального строку, з'ясовано його гносеологічний зміст та правозабезпечуючий аспект, розроблена наукова класифікація процесуальних строків;

— розвинуто обґрунтування тези про недопустимість доказів, отриманих поза часовими межами стадій кримінального процесу і з порушенням строків, передбачених для виконання окремих процесуальних дій;

— запропонована наукова модель нормативного змісту принципу швидкості та його конкретного прояву в різних стадіях кримінального процесу;

— однією з умов підвищення ефективності регулятивної функції кримінально-процесуальних строків є розширення диференційованих проваджень по кримінальних справах, у зв'язку з цим підтримується точка зору П. Ф. Пашкевича, Ю. М. Грошевого, В. С. Зеленецького, Г. К. Кожевнікова, В. О. Коновалової, В. М. Хотенця, Д. В. Філіна, В. В. Вапнярчука, Ю. П. Яновича, Л. М. Давиденка та багатьох інших вчених-процесуалістів про необхідність збільшення категорій справ приватного обвинувачення, збереження протокольної форми досудової підготовки матеріалів, відродження дізнання як самостійної форми досудового розслідування, впровадження скороченого судового слідства;

— висловлено пропозиції щодо удосконалення механізму правового регулювання примирливої (відбудовної) форми судочинства, яка дозволяє вирішити конфліктну ситуацію, що складається у результаті вчинення злочину між потерпілим і обвинуваченим, у щонайменш короткі строки;

— наведено додаткові аргументи відносно неможливості включення до національного законодавства угод про визнання вини та целерантних (від лат. *celerantibus* — швидкий, стрімкий) угод як засобів прискорення процедури прийняття судового рішення у справі, і вперше висловлюються пропозиції щодо прискорення кримінального процесу, суть яких полягає у закріпленні в кримінальному та кримінально-процесуальному законодавстві України заохочувальних норм, що можуть бути застосовані до підозрюваних, обвинувачених та підсудних у випадках щирого визнання своєї вини, допомоги розслідуванню та добровільного відшкодування заподіяної шкоди;

— запропоновано новий порядок ознайомлення обвинуваченого з матеріалами кримінальної справи, який унеможливить порушення права обвинуваченого на захист та забезпечить контроль за якістю проведеного

досудового слідства і водночас дозволить запобігти зловживанню цим правом з боку обвинувачених та затягуванню досудового розслідування;

— підтримана ідея щодо збільшення з урахуванням вимог правозастосовної практики тривалості таких строків, передбачених діючим КПК України: строків вирішення питання про порушення та відмову в порушенні кримінальної справи, строго розгляду прокурором справи, яка надійшла до нього з обвинувальним висновком, і, навпаки, зменшити строк направлення матеріалів справи за належністю;

— на основі узагальнення слідчої та судової практики аргументована необхідність встановлення у КПК України нових строків, а саме, впродовж якого дізнавач, слідчий, прокурор і суд зобов'язані повідомити про порушення кримінальної справи заявника та особу, відносно якої порушена справа; направлення копії постанови про відмову в порушенні кримінальної справи заінтересованим особам; звернення слідчого до відповідного прокурора з клопотанням про продовження строків досудового слідства; повідомлення обвинуваченого, його захисника, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача про продовження строків досудового слідства; розгляду кримінальної справи в суді першої інстанції, тримання під вартою підсудних, дії запобіжного заходу у вигляді підписки про невиїзд з тимчасового місця перебування, упродовж яких повинні бути виконані рішення суду про обшук у житлі та іншому володінні особи, арешт кореспонденції, прослуховування телефонних та інших розмов і деякі інші;

— дістала подальшого розвитку точка зору щодо коригування обчислення строків при затриманні особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, з тим, щоб передбачений Конституцією України сімдесятдвохгодинний строк затримання у всіх випадках відраховувався з моменту фактичного обмеження особистої свободи;

— встановлено зв'язок між вимогою швидкості і строками, що її забезпечують, та принципом повного, всебічного та об'єктивного дослідження обставин справи, і з огляду на це пропонується змінити порядок обчислення строків досудового розслідування, у тому числі строків слідства при об'єднанні та виділенні кримінальних справ.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що висновки і пропозиції дисертанта можуть бути використані при розробці нового кримінально-процесуального законодавства України; у практичній діяльності слідчих, прокурорів, суддів; у навчальному процесі під час вивчення курсу кримінального процесу та спецкурсів, при підготовці науково-практичних посібників, методичних вказівок.

Апробація результатів дисертації. Дисертація підготовлена на кафедрі кримінального процесу Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого, представлена і обговорена на засіданні кафедри, схвалена нею і рекомендована до захисту.

Основні положення, висновки і рекомендації доповідалися автором на науково-практичній конференції “Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України (1997 р.).

Результати дослідження використовуються при викладанні навчальної дисципліни “Кримінальний процес” у Національній юридичній академії України імені Ярослава Мудрого, а також у науково-дослідницькій роботі студентів.

Публікації. За темою дисертації автором опубліковано три статті у фахових виданнях і одні тези доповіді.

Структура дисертації зумовлена предметом, цілями та завданнями дослідження. Загальний обсяг дисертації 207 с. Робота складається із вступу, трьох розділів, які включають сім підрозділів, висновків, списку використаних літературних джерел (281 найменування), додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** дисертації наводиться інформація, викладена вище при загальній характеристиці роботи.

Розділ перший “Поняття, види і функціональне призначення процесуальних строків” складається з двох підрозділів. У підрозділі 1.1. **“Час у кримінальному процесі (постановка проблеми)”** визначаються складові проблеми часу у кримінальному процесі, якими є 1) дія кримінально-процесуального закону у часі; 2) часова характеристика фактів, що підлягають доказуванню по кримінальній справі (наприклад, час вчинення злочину, вік особи тощо); 3) часовий аспект кримінально-процесуальної діяльності.

Дотримання матеріально-правових та процесуальних часових параметрів, установлених законом, є обов’язком дізнавача, слідчого, прокурора, судді й одночасно важливим фактором, що гарантує охорону інтересів держави, прав і законних інтересів осіб, залучених до сфери кримінального судочинства. Невчасність проведення слідчих дій веде до втрати доказів, утруднює встановлення істини в справі, негативно впливає на вирішення завдань кримінального судочинства.

Центральною часовою дихотомією сучасного світу є розрізнення лінійного і циклічного типів соціального часу.

Кримінальний процес як соціальне явище, що протікає в часі, у цілому являє собою циклічний тип розвитку. Повний цикл кримінально-процесуальна діяльність проходить від порушення кримінальної справи до виконання вироку суду. Причому провадження у кожній новій кримінальній справі для особи, що веде дізнання, слідчого, прокурора і судці завжди становить якісно новий виток продуктивної діяльності, заснований на їхній теоретичній підготовці та нагромадженому життєвому і фаховому досвіді. Звідси неважко визначити і структурні елементи повного циклу. Такими є стадії процесу; поділ на які ґрунтується на необхідності вирішення специфічних для кожного етапу завдань.

Пізнання в кримінальному процесі будується на загальних законах діалектики, і тому для кожного суб'єкта ця діяльність являє собою лінійний, кумулятивний рух, спрямований від незнання до знання. Досягнення ж мети тієї або іншої стадії складається з послідовного вирішення цілої низки окремих завдань.

При розгляді соціального часу¹ необхідно виходити з матеріального субстрату суспільства. Безпосереднім змістом часу суспільства виступає продуктивна діяльність. Головною ж закономірністю розвитку соціального часу є його прискорення (ущільнення), викликане розвитком продуктивних можливостей людей, коли за певний період календарного часу виробляється більше продукту, реалізується більше соціальних подій, ніж за хронологічно рівний йому попередній період. Зростання продуктивної спроможності людей може бути досягнуте як у результаті об'єктивних, так і суб'єктивних передумов.

До об'єктивних передумов збільшення інтенсивності використання індивідуального робочого часу, а значить і скорочення часу провадження в справі в цілому, насамперед слід віднести наукову організацію праці, яка проявляється, по-перше, у спеціалізації роботи правоохоронних та судових органів; по-друге, у раціональному використанні робочого часу і досягнень сучасної техніки; по-третє, у нормуванні праці. До суб'єктивних передумов росту продуктивних можливостей людей слід віднести їх бажання краще працювати.

У підрозділі 1.2. “Поняття, функціональне призначення кримінально-процесуальних строків та їх класифікація” аналізуються погляди різних вчених щодо кримінально-процесуального строку та визначається його авторське поняття: під процесуальним строком у найширшому значенні слід розуміти встановлений законом, підзаконним нормативним актом або рішенням уповноваженої на те посадової особи час для виконання суб'єктами кримінально-процесуальних відносин

певних процесуальних дій (іноді утримання від них) або прийняття процесуальних рішень.

Іманентною властивістю кримінально-процесуальних строків є обов'язковість їхнього дотримання. У цьому зв'язку підтримується точка зору М. С. Строговича про те, що дотримання процесуального строку є необхідною умовою для того, щоб відповідна процесуальна дія мала юридичний ефект.

З'ясовуючи характер недотримання процесуальних строків, необхідно точно усвідомлювати, маємо ми справу зі строком виконання обов'язку чи зі строком здійснення права, оскільки їх недотримання спричиняє різні правові наслідки.

Закінчення строків реалізації права спричиняє припинення цього права. Чим більш важливим є дане процесуальне право, тим важливішим є і значення строку. У разі пропуску такого строку з поважних причин він може бути відновлений у встановленому порядку з відновленням і права, погашеного закінченням строку.

Закінчення строку виконання обов'язку не спричиняє припинення його. Обов'язкова дія повинна бути виконана і після закінчення строку. Пропуск строку виконання обов'язку, на відміну від пропуску строку реалізації права, спричиняє застосування до особи, що пропустила строк, дисциплінарних стягнень, заходів адміністративного впливу або примусових заходів кримінально-процесуального характеру (наприклад, відповідно до ст. 290 КПК України до потерпілого, який не з'явився без поважних причин, суд може застосувати привід, а за злісне ухилення від явки до суду потерпілий відповідає за ч.1 ст. 185-3 КпАП України).

Недотримання строку виконання обов'язку може виражатися не лише у невиконанні тієї або іншої процесуальної дії у встановлений строк, але й у неправомірному скороченні тривалості передбачених строків. Наприклад, якщо на порушення вимоги ст. 286 КПК України судовий розгляд розпочати раніше трьох днів з моменту вручення копії обвинувального висновку без прохання на те підсудного, то таке недотримання строків спричиняє недійсність усіх подальших процесуальних дій і прийнятих рішень.

При вирішенні даного питання надзвичайно важливо зазначити, що на дотримання кримінально-процесуальних строків можуть впливати як суб'єктивні, так і об'єктивні фактори. До об'єктивних факторів, тобто тих, які не залежать від волі суб'єктів, що ведуть процес, слід віднести: а) іноді нереальність встановлених у законі строків та відсутність механізмів контролю за їх додержанням; б) недостатню регламентацію

в законі порядку обчислення строків; в) перевантаженість дізнавачів, слідчих, прокурорів та суддів; г) тривале виконання доручень про правову допомогу; г) фактичну поведінку особи — учасника судочинства, яка не дозволяє своєчасно провадити процесуальні дії, та ін. Останній фактор — фактична поведінка учасника процесу — може бути сприятливим і несприятливим. Наприклад, згідно зі ст. 133 КПК України обвинувачення повинно бути пред'явлено не пізніше двох днів з моменту винесення слідчим постанови про притягнення даної особи як обвинуваченого. Сприятливою обставиною дотримання даного строку буде своєчасна явка особи, що притягується як обвинувачений, несприятливою — її тяжка хвороба, що перешкоджає участі в справі, ухилення від явки до правоохоронних органів і т. д. Передбачаючи можливість появи такого роду несприятливих факторів, законодавець розширює часові межі даної процесуальної дії: пред'явлення обвинувачення у всякому разі повинне відбуватися не пізніше дня явки обвинуваченого чи його приводу.

Різними можуть бути і суб'єктивні фактори. Насамперед, це: а) особисте ставлення правозастосувача до тих чи інших строків та до правових наслідків їх недотримання; б) неналежна організація розслідування та судового розгляду; в) нераціональне використання робочого часу; г) несвоєчасне призначення ревізій та експертиз, які потребують тривалого часу виконання; г) невикористання передбачених у законі можливостей взаємодії з органами дізнання, досудового слідства та органами, які провадять оперативно-розшукову діяльність, та ін.

Залежно від часового прояву кримінально-процесуальні строки класифікують на дві великі групи: строки-моменти та строки-періоди. Строки-моменти звичайно позначаються шляхом вказівки в законі учинити якусь процесуальну дію до або одночасно з провадженням іншої процесуальної дії, або відразу після її вчинення чи настання певної події.

Строки-періоди передбачають у своїх межах певну свободу вчинення процесуальних дій. Необхідна або дозволена дія може бути виконана в будь-який момент установленого строку-періоду. Аналіз норм показує, що такі строки звичайно встановлюються в тих випадках, коли ефективність процесуальних дій прямо залежить від тактичних міркувань, конкретних обставин справи або необхідності виконання підготовчих дій.

Строки-періоди залежно від способу визначення їх тривалості поділяють на визначені та невизначені. Строки, які входять до першої групи, у чинному законодавстві України обчислюються у годинах, добах (днях), місяцях і роках. Ці строки залежно від можливості продовження класифікують на абсолютно визначені — мінімальна або максимальна

межа яких ні за яких умов не може бути продовжена, та відносно визначені, продовження яких у разі потреби передбачено законом. Залежно від необхідності винесення уповноваженим суб'єктом спеціального рішення продовження строків може відбуватися у загальному (коли це рішення потрібно) або спеціальному (спрощеному) порядку. Для невизначених строків характерним є відсутність у законі вказівок про їх точну тривалість. У нормах, які їх встановлюють, як правило, позначається або з достатньою очевидністю припускається як їх початок, так і їх закінчення. Ця особливість, природно, виключає необхідність обчислювати такого роду строки, але потребує правильного визначення моменту настання обставин, що знаменують початок і особливо закінчення подібних строків.

Залежно від функціонального призначення кримінально-процесуальні строки поділяють на три групи: ті, що забезпечують швидкість судочинства; що гарантують права і законні інтереси учасників процесу; що гарантують здійснення прокурорського нагляду за дотриманням законів у кримінальному судочинстві.

Як різновид юридичних фактів строки бувають правостановлюючі, що викликають виникнення правовідносин (наприклад, строки на оскарження, строк-момент, з якого виникає право в особи користуватися послугами захисника, і т.д.); правозмінюючі строки (наприклад, з моменту винесення постанови про притягнення' як обвинуваченого в підозрюваного змінюється правовий статус і він стає обвинуваченим, хоча в цілому правовідносини зберігаються) і правоприпиняючі, ми б назвали їх правообмежуючими (наприклад, строк, протягом якого особа перебуває під вартою або на підписці про невиїзд, тощо).

Розглядаючи питання про оптимальність кримінально-процесуального строку, слід зазначити, що заздалегідь неможливо вивести математичну формулу "розумного строку". Єдиним критерієм в даному випадку може служити лише правозастосовна практика. Але виходячи з класифікації кримінально-процесуальних строків як одного з різновидів юридичних фактів, можна запропонувати два загальних правила визначення справедливості строку.

Так, розумним і справедливим правообмежуючим строком буде мінімальний період часу, на який обмежуються права учасника процесу, але в той же час достатній, щоб компетентні органи, які ведуть боротьбу зі злочинністю, могли виконати окрему слідчу дію або комплекс слідчих заходів, що спрямовані на розкриття злочинів, викриття і покарання осіб, що їх вчинили

Розумний правовстановлюючий строк — це строк, достатній для того, щоб особа мала реальну можливість скористатися наданим їй правом (наприклад, п. 3 ст.14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права говорить: “Кожний має право при розгляді якогось пред’явленого йому кримінального обвинувачення... мати достатній час... для підготовки свого захисту”). У той же час для органів дізнання, слідчого, прокурора і судді він повинен бути мінімальним, щоб вони могли без затримок і зволікання рухатися до виконання поставлених перед ними законом завдань судочинства.

Очевидно, що законодавче регулювання тривалості судочинства може бути ефективним тільки тоді, коли встановлені законом строки відповідають витратам часу, який потрібен на вчинення тих або інших процесуальних дій (прийняття процесуальних рішень).

Коли штучно задане обмеження тривалості, яким є встановлення в законі процесуальних строків, вступає в протиріччя з об’єктивно необхідними витратами часу, то передбачена законом тривалість виявляється недостатньою. У таких випадках або дотримуються строків, але знижується результативність слідчих чи судових дій, або ці дії провадяться достатньо старанно і глибоко, але порушуються строки і тоді не реалізується їх регулятивна функція.

Розділ другий “Принцип швидкості кримінального судочинства і строки, що його забезпечують” складається з трьох підрозділів. У підрозділі **2.1. “Поняття і значення принципу швидкості”** на основі аналізу викладених в юридичній літературі різних точок зору робиться висновок про принципову значущість швидкості кримінального процесу і пропонується проект її нормативного закріплення. Швидкість як принцип кримінального процесу досліджувалася в роботах А. П. Гуляєва, О. М. Ларіна, П. Ф. Пашкевича та деяких інших вчених. Сутність цього принципу полягає в тому, що провадження по кримінальній справі повинно бути швидким, з тим, щоб забезпечувалося своєчасне виявлення, закріплення, дослідження та оцінка доказів і момент призначення судом покарання був максимально наближений до моменту вчинення злочину.

Недотримання органами дізнання, досудового слідства, прокурором і судом часових меж стадій кримінального процесу, а також строків, встановлених КПК України для провадження окремих процесуальних дій, спричиняє визнання такої діяльності незаконною, а докази, зібрані у результаті її проведення, — недопустимими. Порушення процесуальних строків, що гарантують права і свободи учасників кримінального судочинства, є істотним порушенням закону.

У підрозділі 2.2. **“Строки, спрямовані на забезпечення швидкого розкриття і розслідування злочинів і розгляд кримінальних справ у суді”** розглядаються окремі строки, що мають вищевказане функціональне призначення.

У пункті 2.2.1. **“Строки, які забезпечують оперативність реагування правоохоронних органів на заяви та повідомлення про вчинені або підготовлювані злочини”** обґрунтовується необхідність збільшення тривалості строків вирішення питання про порушення або відмову в порушенні кримінальної справи до п’яти діб, а строку дослідної перевірки — до п’ятнадцяти діб з можливістю його продовження у випадках призначення ревізії та для встановлення причин смерті людей прокурором, що здійснює безпосередній нагляд за діяльністю органів дізнання і досудового слідства, до одного місяця.

Крім того, пропонується встановити в КПК України добовий строк, протягом якого особа, що прийняла рішення за заявою, повідомленням, зобов’язана була б повідомити про це заявника, а також особу, відносно якої порушена кримінальна справа. Це необхідно зробити для того, щоб заявник точно знав, який хід дано його заяві, і міг оскаржити дії відповідних осіб, якщо вони здаються йому неправомірними.

Такий же строк необхідно встановити і для направлення копії постанови про відмову в порушенні кримінальної справи заінтересованим особам.

Підсумком пункту 2.2.2. **“Строки, що забезпечують швидкість провадження досудового розслідування”** став проект єдиної норми Кримінально-процесуального кодексу України, що регламентувала б строки провадження досудового розслідування по кримінальних справах, в якій вписані правила обчислення строків дізнання, розгляду прокурором матеріалів справи, що надійшли до нього від органу дізнання з постановою про передачу справи для провадження досудового слідства та від слідчого з обвинувальним висновком, або постановою про передачу справи до суду для вирішення питання застосування примусових заходів медичного характеру, або постановою про направлення справи до суду для вирішення питання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, строки досудового слідства, в тому числі строки при об’єднанні та виділенні кримінальної справи, процедура продовження строків досудового слідства, строки при поверненні судом справи для провадження додаткового слідства та при поверненні прокурором справи слідчому зі своїми письмовими вказівками про усунення недоліків чи провадження додаткових процесуальних дій.

Обґрунтовується необхідність зміни норм діючого КПК України щодо обчислення строків досудового розслідування, а саме: строки слідства повинні відрховуватися у будь-якому випадку, незалежно від того, встановлена особа, яка вчинила злочин, чи ні, з моменту прийняття справи слідчим до свого провадження і закінчуватися днем направлення справи до суду, тобто строки розгляду справи прокурором повинні включатися до загальних строків розслідування.

Вважається за доцільне закріплення в КПК України норми, яка б передбачала більш тривалі строки слідства по багатоепізодних справах, злочинах терористичного спрямування та вчинених злочинними угрупованнями. Оптимальним строком розслідування у цих випадках є строк у три місяці. Такий висновок ґрунтується і на результатах стандартизованого інтерв'ювання прокурорських працівників, при якому від 43 до 83% опитуваних, залежно від розглядуваного складу злочину, висловились за внесення такого роду змін до кримінально- процесуального законодавства України. Це пов'язано й з методикою розслідування вищевказаних категорій справ: необхідністю призначення значної кількості експертиз, причому провадити які потрібно послідовно, а не одночасно, необхідністю встановити роль кожного із співучасників у вчиненні злочину і т. ін.

Пункт 2.2.3. “Строки, що забезпечують швидкість розгляду кримінальної справи *но суті*” присвячений аналізу головних, істотних причин, що впливають на строки розгляду справи в суді. Ці причини можна розділити на три групи: процесуальні, організаційно-процесуальні й організаційно-технічні. З огляду на це виникло декілька пропозицій щодо удосконалення кримінально-процесуального закону. По-перше, необхідно збільшити розміри штрафних санкцій за неявку свідків і потерпілих до суду без поважних причин і за злісне ухилення від явки до суду. Уявляється, що вони повинні бути співвіднесені з витратами, пов'язаними з перенесенням слухання справи. По-друге, потрібно встановити максимальні строки, на які може бути відкладений судовий розгляд у випадках, передбачених ч. 1 ст. 280 КПК: у зв'язку з необхідністю вжити заходи для виклику осіб, що не з'явилися в судові засідання, — не більше ніж на 10 днів, у зв'язку з витребуванням нових доказів — не більше ніж на 1 місяць. По-третє, відсутність у КПК строків розгляду справ у суді є правовою прогалиною і її необхідно усунути, встановивши самі строки судового розгляду справи, порядок їх продовження та підстави зупинення плинину.

У підрозділі 2.3. “Диференціація проваджень по кримінальних

справах як один із засобів прискорення процесу” акценту ється увага на тому, що багатоманітність кримінально-правових засобів, обумовлена великою кількістю злочинних проявів і ступенем їхньої суспільної небезпеки, вимагає і відповідних процесуальних форм, що забезпечують реалізацію кримінально-правових приписів.

Диференціація процесуальних форм судочинства по різних справах з урахуванням їх особливостей — це одна з першорядних умов раціонального використання процесуальних засобів, наукової організації праці слідчих і суддів, забезпечення швидкості судочинства, досягнення більшої результативності при менших витратах сил і коштів. Інакше кажучи, це один з найважливіших шляхів підвищення ефективності кримінального судочинства, його оптимізації.

З урахуванням матеріально-правового, процесуального, кримінологічного й організаційного критеріїв необхідно вирішувати питання про ступінь ускладненості процедури розслідування справ, а саме: а) справи приватного обвинувачення повинні порушуватися не інакше як за скаргою потерпілого і без досудового розслідування розглядатися в суді; б) провадження по справах про очевидні злочини, що не являють великої суспільної небезпеки, слід проводити в порядку протокольної форми досудової підготовки матеріалів; в) провадження по справах про злочини середньої тяжкості необхідно проводити у формі дізнання, яке повинне закінчуватись протягом одного місяця з моменту їх порушення; г) по справах про тяжкі й особливо тяжкі злочини досудове слідство повинно проводитися в повному обсязі.

Схема ця повинна бути гнучкою, й залежно від характеру конкретної кримінальної справи прокурором, який здійснює безпосередній нагляд за діяльністю органів дізнання і досудового слідства, може бути застосований більш складний механізм розслідування.

Далі у цьому підрозділі висловлені пропозиції щодо удосконалення механізму примирливого (відбудовного) правосуддя: пропонується закріпити в КПК України процедуру примирення потерпілого з обвинуваченим (підсудним), підстави для оскарження постанови судді про закриття кримінальної справи за примиренням та підстави відмови прокурора від згоди на примирення у випадках, коли злочин, вчинений обвинуваченим, має особливе суспільне значення та коли примирення протирічить загально визнаним принципам моралі.

Обґрунтовується теза про неприпустимість введення до національного законодавства угод про визнання вини та інших целерантних угод. Проте не заперечується той факт, що визнання вини обвинуваченим (підсудним)

прискорює і розслідування у справі, і судовий розгляд. З огляду на це пропонується закріпити в кримінально-процесуальному законі безумовну вимогу, відповідно до якої у випадку дійового розкаяння, здійсненого не пізніше дня пред'явлення обвинувачення, прокурор, який підтримує державне обвинувачення в суді, може висловлювати думку про призначення підсудному покарання, що не перевищує: для осіб, які вчинили повторно злочин невеликої тяжкості, — 1/3 максимального розміру, передбаченого санкцією відповідної статті КК України, для осіб, обвинувачених у вчиненні злочину середньої тяжкості, — 1/2 і для осіб, які вчинили тяжкий злочин, — 2/3 максимального розміру покарання.

Беручи до уваги, що запропонований інститут має не тільки кримінально-процесуальний, але і матеріально-правовий характер, вважаємо за необхідне внести зміни і у п. 1 ч. 1 ст. 65 КК України і викласти його в такий спосіб. “Суд призначає покарання в межах, встановлених у санкції статті Особливої частини цього Кодексу, що передбачає відповідальність за вчинений злочин, і у всякому разі не більше запропонованої державним обвинувачем міри покарання”.

Дана поправка, по-перше, відповідає принципу змагальності, по-друге, надає висловленій думці прокурора юридично значущий зміст, і, по-третє, дозволяє суду уникнути обвинувального ухилу.

Розділ третій “Строки, які забезпечують захист прав і законних інтересів учасників процесу” починається підрозділом 3.1. **“Строки, які гарантують недоторканність особи”**, в якому розвивається думка про те, що строки затримання повинні у будь-якому разі обчислюватися з моменту фактичного обмеження права особи на свободу пересування. При цьому протокол затримання має складатися не пізніше двох-трьох годин після доставлення особи до правоохоронного органу.

Далі аргументується необхідність встановлення в КПК України строків тримання під вартою підсудних та строків дії підписки про невиїзд з тимчасового місця перебування. Підтримується точка зору, згідно з якою в законі повинні бути визначені максимальні строки накладення арешту на поштово-телеграфну кореспонденцію і прослуховування телефонних та інших розмов, а також строк, протягом якого постанова слідчого, санкціонована прокурором, або рішення суду про обшук мають бути виконані.

У підрозділі 3.2. “Ознайомлення учасників процесу з матеріалами закінченої розслідування кримінальної справи (шляхи вирішення проблеми)” пропонується інститут ознайомлення з матеріалами справи розділити на ознайомлення з метою контролю за якістю проведеного

досудового слідства, де учасники процесу могли б заявляти клопотання про доповнення слідства, та ознайомлення з метою підготовки до судового розгляду, яке б здійснювалось вже після складання обвинувального висновку та передачі справи до суду і покладалося на посадову особу судового органу. Для першого ознайомлення в законі доцільно встановити певний строк (причому цей строк повинен включатися як у строки досудового розслідування, так і в строки тримання під вартою), який би починався з оголошення слідчим постанови про закінчення справи і впродовж якого учасники процесу могли заявляти вищевказані клопотання. Друге ознайомлення могло б проводитися у строки, які не перевищують строки, передбачені статтями 241, 256 КПК України.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення і пропонується нове вирішення наукових проблем, пов'язаних з кримінально-процесуальними строками. За своєю суттю вони є однією з найважливіших гарантій забезпечення швидкості кримінального судочинства, захисту прав та законних інтересів учасників процесу та здійснення прокурорського нагляду за додержанням законності органами досудового розслідування.

Встановлення оптимальних (розумних) строків є важливим напрямком удосконалення кримінально-процесуального законодавства, і проведені дослідження дозволяють зробити щодо цього цілий ряд пропозицій.

Швидкість є не тільки завданням кримінального процесу (ст. 2 КПК України), а й його принципом, складовими якого, з одного боку; є швидке (оперативне, своєчасне) реагування на вчинений злочин уповноважених на те державних органів та посадових осіб, з другого — право кожного заінтересованого учасника процесу на швидке розслідування злочину, відшкодування заподіяної ним шкоди, розгляд та вирішення кримінальної справи, а отже, і право вимагати цього від органів дізнання, досудового слідства, прокурора і суду.

Швидкість кримінального процесу досягається насамперед за допомогою встановлених у законах, підзаконних нормативних актах та актах правозастосувача строків, які роблять діяльність органів дізнання, досудового слідства, прокурора та суду більш динамічною та впорядкованою, та цілим рядом кримінально-процесуальних інститутів: цивільним позовом у кримінальному судочинстві, розслідуванням справи декількома слідчими, дорученнями слідчого в порядку статей 114 і 118 КПК України

та дорученнями про взаємну правову допомогу, судовими дорученнями, об'єднанням та виділенням кримінальних справ, диференційованими провадженнями досудового та судового слідства тощо.

Диференціація проваджень по кримінальних справах є одним із засобів прискорення кримінального судочинства. У цьому зв'язку потребує подальшої розробки ідея впровадження скорочених форм досудового розслідування та судового слідства: розширення кола справ приватного обвинувачення, збереження протокольної форми досудової підготовки матеріалів, відродження дізнання як самостійної форми досудового розслідування і т. ін.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ РОБІТ

1. Фомин С. Б. К вопросу о быстроте (оперативности) уголовного судопроизводства // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій- Харків: Нац. юрид. акад. України, 1998. - Вип. 35. - С. 153-157.

2. Фомин С. Б. Дифференциация процессуальной формы как одно из средств ускорения уголовного судопроизводства // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій - Харків: Нац. юрид. акад. України, 1999. - Вип. 37. - С. 206-211.

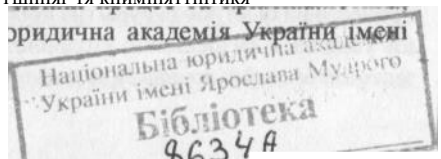
3. Фомин С. Б. Кримінально-процесуальні строки - важлива передумова досягнення справедливого правосуддя // Проблемы законности: Респ. міжвідом. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій - Харків: Нац. юрид. акад. України, 2002. - Вип. 55. - С. 167 —173.

4. Фомин С. Б. Швидкість у кримінальному процесі як гарантія захисту конституційних прав і інтересів громадян // Матеріали науково- практичної конференції “Теоретичні та практичні питання реалізації Конституції України: проблеми, досвід, перспективи”. 25 червня 1997 р., Київ. Упорядник Ю.М. Грошевий. - Харків: Право, 1998. - С. 211-212.

АНОТАЦІЇ

Фомин С. Б. Строки у кримінальному судочинстві: поняття, класифікація та функціональне призначення. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук За Спеціальністю 12.00.09 - Кримінальний процес та кримінально-процесуальне правосуддя - Національна академія юридичних наук України імені Ярослава Мудрого. Харків. 2002.

Дисертація присвячена визначенню поняття, класифікації та функціональному призначенню кримінально-процесуальних строків. Досліджується швидкість як принцип кримінального процесу, обґрунтовується необхідність корегування окремих строків, передбачених в КПК України, та встановлення нових. Розглядаються інші шляхи прискорення кримінального судочинства.

Ключові слова: кримінально-процесуальний строк, обчислення строку, принцип швидкості, диференціація проваджень по кримінальних справах, примирливе (відбудовне) судочинство, захист прав та законних інтересів учасників процесу.

Фомин С. Б. Сроки в уголовном судопроизводстве: понятие, виды и функциональное назначение. - Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 — уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза. — Национальная юридическая академия Украины имени Ярослава Мудрого. Харьков, 2002.

Диссертация посвящена проблемам уголовно-процессуальных сроков. В первом разделе исследуются общие положения о времени в уголовном судопроизводстве и дается авторское определение уголовнопроцессуальных сроков, рассматривается их функциональное назначение и предлагается классификация.

Под процессуальным сроком в самом широком смысле понимается установленное законом, подзаконным нормативным актом или решением уполномоченного на то должностного лица время для выполнения субъектами уголовно-процессуальных отношений определённых процессуальных действий (иногда воздержания от них) или принятия процессуальных решений.

В разделе 2 обосновывается вывод о том, что быстрота является не только задачей уголовного процесса (ст.2 УПК Украины), но и его принципом, сущность которого заключается в максимальном приближении момента совершения преступления к моменту назначения наказания к лицу, его совершившему. Слагаемыми принципа быстроты являются: во-первых, быстрое (оперативное, своевременное) реагирование на совершенное преступление уполномоченных на то государственных органов и, во-вторых, право каждого заинтересованного участника процесса на быстрое раскрытие преступления, возмещение причиненного им ущерба и разрешение уголовного дела, а значит, и право требовать этого от органов дознания и досудебного следствия, прокурора и суда.

В этом же разделе на основе исторического, сравнительно-правового, статистического и социологического методов познания исследуются проблемы установления в уголовно-процессуальном законодательстве Украины оптимальной продолжительности отдельных сроков, обеспечивающих быстроту судопроизводства, таких как: сроков принятия решения о возбуждении и отказе в возбуждении уголовного дела, сроков направления материалов по принадлежности, сроков досудебного расследования и рассмотрения прокурором дела, поступившего к нему от органов дознания и досудебного следствия; предлагается установить в действующем УПК целого ряда новых сроков, и, прежде всего, срока, в течение которого дознаватель, следователь и прокурор, возбудившие уголовное дело, обязаны уведомить об этом заявителя и лицо, в отношении которого возбуждено уголовное дело, срока, в течение которого уполномоченное лицо обязано направить заинтересованным лицам копию постановления об отказе в возбуждении уголовного дела, срока, в течение которого следователь обязан уведомить обвиняемого, его защитника, потерпевшего, гражданского истца и гражданского ответчика о продлении сроков досудебного следствия, сроков судебного разбирательства, а также некоторых других сроков.

Одним из условий повышения эффективности регулятивной функции уголовно-процессуальных сроков является расширение дифференцированных производств по уголовным делам. В этой связи поддерживаются идеи об увеличении категории дел частного обвинения, сохранения протокольной формы досудебной подготовки материалов, восстановления дознания как самостоятельной формы досудебного расследования. Рассмотрены возможности ускорения судебного разбирательства.

Уголовно-процессуальные сроки являются одной из гарантий защиты прав и законных интересов участников процесса. В этой связи в третьем разделе работы рассматриваются проблемы исчисления сроков при задержании лица, подозреваемого в совершении преступления, установления в УПК Украины сроков содержания подсудимых под стражей, предлагается новый порядок ознакомления обвиняемого с материалами уголовного дела, который сделает невозможным нарушение права обвиняемого на защиту и обеспечит контроль за качеством проведенного расследования и одновременно позволит пресечь злоупотребление этим правом со стороны обвиняемых и затягивание досудебного расследования.

Ключевые слова: уголовно-процессуальный срок, исчисление срока.

принцип быстроты, дифференциация производств по уголовным делам, примирительное (восстановительное) судопроизводство, защита прав и законных интересов участников процесса.

Sergiy B. Fomin Terms in Criminal Legal Proceedings: Definition, Types and Functional Purpose. — Manuscript.

Dissertation for seeking a scientific degree of Candidate of Legal Sciences on specialty 12.00.09 - Criminal Procedure and Criminalistics; Forensic Expertise. - National Law Academy of Ukraine named after Yaroslav the Mudy. - Kharkiv, 2002.

The dissertation is dedicated to defining the notion, classification and functional application of criminal and procedural terms. The author researches rapidity as a principle of criminal process, and grounds the necessity for correction of certain terms provided in the Criminal and Procedural Code of Ukraine and establishing new ones. Other ways of accelerating legal proceedings have been considered.

Key words: criminal and procedural term, calculation of a term, speed principle, differentiation of proceedings in criminal cases, conciliatory legal proceedings (arbitration), protection of rights and rightful interests of parties.